

GEORGIAN-OSSETIAN RELATIONS AND SAMACHABLO

ქართულ-ოსური ურთიერთობები და სამაჩაბლო

GIORGI SOSIASHVILI

Doctor of History,
Professor of Gori State University
ORCID: 0000-0002-2406-8662
giorgisosiasvili@gmail.com
+995577240088

Abstract

During the XVII century resettlement of the ethnic Ossetian population from the Northern Caucasus had begun in the upper side of Didi Liakhvi Gorge. The Ossetian settlements had first appeared in the mountainous villages. During the Soviet era we had witnessed an artificial burial in oblivion of the Ossetian migration to Georgia and the research of the issue had been conducted in distorted manner. Unfortunately, many Georgian scholars had their input in this case. With the laboring from the ideologists of the Communist party to create a long history for ethnic Ossetians residing in Georgia, had encouraged the Ossetian pseudo-scientists to make the myth of ethnic Ossetian long-term residence in Georgia a subject of scholarly research. It is known that after the Mongol invasions, the Ossetians residing on the Southern part of Russia had been in difficult situation, and the survivors of the invasions had decided to resettle in the mountainous areas of the Northern Caucasus. As according to the historical sources, the resettlement of the ethnic Ossetians from the southern valleys of Russia to Georgia had begun in the II part of the XVII century. The process of the assimilation had occurred of the Scythian-Sarmatian and Alans after their resettlement with the peoples who had created the (Kolch-Koban culture (In Georgian sources a term “Ovsi, Ovsebi” is preserved as the ethnonym of the Ossetian people). The Alans had oppressed the local population and consequently had taken over their territories. In order to better illustrate this, we can mention the “Dvali’s”. Part of the member of Dvali’s had to resettle to the Georgian lowlands and the rests had mixed with the Alans. On the territories resided by the “Davli’s the Ossetian language had been put in practice. Vakhushti Batonishvili abruptly distinguishes the Dval language from the Ossetian language: “They have an ancient language, Dval language, however they speak Ossetian.” The process of Dvali’s becoming Ossetians is described by R. Topchishvili, as non single act, as the assimilation process had been going on for a long time and it had mainly occurred during the XVI-XVII centuries. During the I part of the XVII century ethnic Georgians (with Georgian surnames) had resided in Dvaleti, however in XVIII century the population there had consisted of ethnic Ossetians. After their adjustment in Dvaleti, during the I part of the XVII century part of the ethnic Ossetian population had resettled to the upper part of the river Terek (Truso Gorge) and the other part had resettled to the Didi Liakhvi Gorge- Magran-Dvaleti. The resettlements of the Ossetians had been followed by relapses. The

newly settled population had often attacked the local population, which had resulted in fatal occurrences, as this is attested in the Java Deed, which is dated back to the 30s of the XVII century. In the Deed, we encounter the facts of the Ossetian population attacking the local population. Special administrative units (Samouravo) had been specifically been created for Ossetian population, and the heads of the administrative units had been tasked with gathering taxes. It should be noted that the confrontation of the resettled Ossetian and local Georgian population did not have ethnic disposition, as the then relapses had bared social character. The Ossetian from the Northern Caucasus had attacked the local population with the sole purpose of possessing the horticultural products and the cattle. Unlike the local population, they had not been accustomed to paying taxes, or live with the state regulations, lodging, or lodger's life was new to the ethnic Ossetians and their recalcitrance towards the government had been conditioned by the reason.

Keywords: Resettlement of Ossetians, Migration of Ossetians to Georgia, Assimilation of Dvals with the Ossetians, Georgian-Ossetian relations.

გიორგი სოსიაშვილი

ისტორიის დოქტორი,

გორის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

პროფესორი

ORCID: 0000-0002-2406-8662

giorgisosiashvili@gmail.com

+995577240088

აბსტრაქტი

XVII საუკუნეში დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსული ოსების ჩამოსახლება იწყება. ოსთა ახალშენები უმეტესწილად მთიანი ზოლის სოფლებში გაჩნდა. საბჭოთა ეპოქაში საქართველოში ოსთა მიგრაციის ხელოვნური დაძველება ხდებოდა და საკითხის კვლევა ისტორიული ფაქტების დამახინჯებით მიმდინარეობდა. სამწუხაროდ, ამ საქმეში ნებსით, თუ უნებლიეთ არაერთმა ქართველმა მეცნიერმაც შეიტანა წვლილი. კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიების დიდმა „რუდუნებამ“, საქართველოში მცხოვრები ოსებისათვის ხანგრძლივი ისტორია შეექმნათ, ფრთები შეასხა ოს ფსევდომეცნიერებს, რომლებმაც მეცნიერული კვლევის საგნად აქციეს ოსთა საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ცხოვრების მითი. როგორც ცნობილია, მონღოლთა შემოსევების შედეგად რუსეთის სამხრეთ ველებზე არსებული ოსთა გაერთიანება მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ამ ლაშქრობების შედეგად გადარჩენილი ოსები ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში დამკვიდრდნენ. საისტორიო წყაროების მიხედვით, სამხრეთ რუსეთის ველებიდან ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში შემოსული ოსების საქართველოში ჩამოსახლება XVII საუკუნის II ნახევრიდან იწყება. კავკასიაში მოსული სკვით-სარმატული და ალანური მოდგმის ტომების დამკვიდრების

შედეგად კოლხურ-ყოზანური კულტურის შექმნაში მონაწილე ხალხის (ქართულ წყაროებში შემორჩენილი ტერმინი „ოვსი“, „ოვსები“ სწორედ ამ ძველი ხალხის აღმნიშვნელი ეთნონიმი უნდა იყოს) ასიმილიცია მოხდა. ალანებმა კავკასიური წარმოშობის სხვა ხალხებზე შეავიწროვეს და მათი ტერიტორიები მიითვისეს. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია დავასახელოთ დვალები. დვალთა ნაწილი საქართველოს დაბლობში ჩამოსახლდა, ხოლო ნაწილი ალანებს შეერია. დვალებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ოსური ენა გაბატონდა. ვახუშტი ბატონიშვილი მკვეთრად მიჯნავდა დვალთა ენას ოსური ენისაგან: „ენა აქვთ ძველი, დვალური და აწ უბნობენ ოსურსა“. დვალთა გაოსების პროცესი, როგორც რ. თოფჩიშვილი აღნიშნავს, ერთდროული აქტი არ ყოფილა. მათი ეთნიკური ასიმილაციის პროცესი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში (რამდენიმე თაობის განმავლობაში) მიმდინარეობდა და ის, ძირითადად, XVI-XVII საუკუნეების მიჯნაზე განხორციელდა. XVII საუკუნის I ნახევარში დვალეთში ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ ქართველები (ქართული გვარისანი). XVIII საუკუნის დვალეთის მოსახლეობას უკვე ეთნიკური ოსები წარმოადგენდნენ. დვალეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ, XVII საუკუნის I ნახევარში ოსების ერთი ნაწილი თერგის ზემო წელზე (თრუსოში) დასახლდა. ნაწილი კი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეში - მალრან-დვალეთში. ოსთა ჩამოსახლებას თან სდევდა რეციდივები. მოახალშენეები ადგილობრივ მოსახლეობას უპირისპირდებოდნენ, რაც ხშირად მსხვერპლით სრულდებოდა. ამას ადასტურებს ჯავის სიგელი, რომელიც XVII საუკუნის 30-იანი წლებით არის დათარიღებული. სიგელში საუბარია ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის განადგურებაზე. ჩამოსახლებული ოსებისათვის სპეციალური სამოურავოები იქმნებოდა. ოსთა მოურავებს გადასახადების აკრეფა ევალებოდათ. ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩამოსახლებული ოსების დაპირისპირებას ადგილობრივ ქართველებთან არ ჰქონდა ეთნიკური ხასიათი. იმჟამინდელი რეციდივები უმეტესწილად სოციალური შინაარსის იყო. ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსული მთიელი ოსების მხრიდან ბარის მკვიდრი ქართულ მოსახლეობაზე შემოტევას მხოლოდ სამეურნეო ნადავლის, ნაყოფიერი ადგილების ხელში ჩაგდების მიზანი ჰქონდა. ისინი ბარის მაცხოვრებელთა მსგავსად, არ იყვნენ შეჩვეული გადასახადების გადახდას, სახელმწიფო წესრიგით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესრულებას. ბინადარი ცხოვრება ოსებისთვის შედარებით უცხო იყო. მათი ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობაც ამ მიზეზით იყო განპირობებული.

საძიებო სიტყვები: ოსების განსახლება, ოსების მიგრაცია საქართველოში, დვალთა ასიმილაცია ოსებთან, ქართულ-ოსური ურთიერთობები.

შესავალი

XVII საუკუნეში დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე ჩრდილოეთ კავკასიიდან გადმოსული ოსების ჩამოსახლება იწყება. ოსთა ახალშენეები უმეტესწილად მთიანი ზოლის სოფლებში გაჩნდა. საბჭოთა ეპოქაში საქართველოში ოსთა მიგრაციის ხელოვნური დაძველება ხდებოდა და საკითხის კვლევა ისტორიული ფაქტების დამახინჯებით მიმდინარეობდა. სამწუხაროდ, ამ საქმეში ნებსით, თუ უნებლიეთ არაერთმა ქართველმა მეცნიერმაც შეიტანა წვლილი. კომუნისტური პარტიის იდეოლოგიების დიდმა „რუდუნებამ“, საქართველოში მცხოვრები ოსებისათვის ხანგრძლივი ისტორია შეექმნათ, ფრთები შეასხა ოს ფსევდომეცნიერებს,

რომლებმაც მეცნიერული კვლევის საგნად აქციეს ოსთა საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ცხოვრების მითი. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით არსებული ისტორიოგრაფია შესწავლილი აქვს პროფ. რ. თოფჩიშვილს, რომელმაც საკადრისი პასუხი გასცა ფაქტების დამახინჯებაში დახელოვნებულ სეპარატისტთა სამსახურში მყოფ ოს ისტორიკოსებს [თოფჩიშვილი, 1997:73-122].

მეთოდები

კვლევა, ძირითადად ეფუძნება ისტორიულ და პოლიტიკურ მეცნიერებებში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს: ემპირიული ანალიზი, შედარებით-ისტორიული მეთოდი, მიზეზობრივ-შედარებითი ანალიზი, სინთეზი, აბსტრაქცია, კონტენტ-ანალიზი, სისტემური ანალიზი.

შედეგები

ხაზგასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჩამოსახლებული ოსების დაპირისპირებას ადგილობრივ ქართველებთან არ ჰქონდა ეთნიკური ხასიათი. იმჟამინდელი რეციდივები უმეტესწილად სოციალური შინაარსის იყო. ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსული მთიელი ოსების მხრიდან ბარის მკვიდრი ქართულ მოსახლეობაზე შემოტევას მხოლოდ სამეურნეო ნადავლის, ნაყოფიერი ადგილების ხელში ჩაგდების მიზანი ჰქონდა. ისინი ბარის მაცხოვრებელთა მსგავსად, არ იყვნენ შეჩვეული გადასახადების გადახდას, სახელმწიფო წესრიგით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესრულებას. ბინადარი ცხოვრება ოსებისთვის შედარებით უცხო იყო. მათი ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობაც ამ მიზეზით იყო განპირობებული.

დისკუსია

როგორც ცნობილია, მონღოლთა შემოსევების შედეგად რუსეთის სამხრეთ ველებზე არსებული ოსთა გაერთიანება მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა. ამ ლაშქრობების შედეგად გადარჩენილი ოსები ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში დამკვიდრდნენ. საისტორიო წყაროების მიხედვით, სამხრეთ რუსეთის ველებიდან ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში შემოსული ოსების საქართველოში ჩამოსახლება XVII საუკუნის II ნახევრიდან იწყება. კავკასიაში მოსული სკვით-სარმატული და ალანური მოდგმის ტომების დამკვიდრების შედეგად კოლხურ-ყოზანური კულტურის შექმნაში მონაწილე ხალხის (ქართულ წყაროებში შემორჩენილი ტერმინი „ოვსი“, ოვსები” სწორედ ამ ძველი ხალხის აღმნიშვნელი ეთნონიმი უნდა იყოს) ასიმილიცია მოხდა. ალანებმა კავკასიური წარმოშობის სხვა ხალხებიც შეავიწროვეს და მათი ტერიტორიები მიითვისეს. ამის საილუსტრაციოდ შეგვიძლია დავასახელოთ დვალეები. [ჯაფარიძე, 1997:379]. დვალთა ნაწილი საქართველოს დაბლობში ჩამოსახლდა, ხოლო ნაწილი ალანებს შეერია. დვალეებით დასახლებულ ტერიტორიაზე ოსური ენა გაბატონდა. ვახუშტი ბატონიშვილი მკვეთრად მიჯნავდა დვალთა ენას ოსური ენისაგან: „ენა აქვთ ძველი, დვალური და აწ უზნობენ ოსურსა [ყაუხჩიშვილი, 1973:639]. დვალთა გაოსების პროცესი, როგორც რ. თოფჩიშვილი აღნიშნავს, ერთდროული აქტი არ ყოფილა. მათი ეთნიკური ასიმილაციის პროცესი ხანგძლივი დროის განმავლობაში (რამდენიმე თაობის განმავლობაში) მიმდინარეობდა და ის, ძირითადად, XVI-XVII საუკუნეების მიჯნაზე განხორციელდა [თოფჩიშვილი, 1997:73]. XVII საუკუნის I ნახევარში დვალეთში ჯერ კიდევ ცხოვრობდნენ ქართველები (ქართული გვარისანი) [თოფჩიშვილი, 1997:40]. XVIII საუკუნის დვალეთის მოსახლეობას უკვე ეთნიკური ოსები წარმოადგენდნენ. დვალეთში ფეხის მოკიდების შემდეგ, XVII საუკუნის I ნახევარში ოსების ერთი ნაწილი თერგის ზემო წელზე (თრუსოში) დასახლდა. ნაწილი კი დიდი ლიახვის ხეობის სათავეში - მალრან-დვალეთში. კავკასიონის ქედის სამხრეთ მხარეს გადმოსულმა ოსებმა

თანდათან უფრო ქვემოთ ჩამონაცვლეს [თოფჩიშვილი, 1997:140]. ვახუშტი ბატონიშვილი დიდი ლიახვის ხეობის აღწერისას აღნიშნავს: „სუერს ზეით, რომელი ლიახვს ხეობა აღვსწერეთ, არს უვენახო, უხილო, მსახლობელნი არიან ოსნი, დუალნი...“ [ყაუხჩიშვილი, 1973:372].

როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, XVIII საუკუნის I მეოთხედისათვის ოსები დიდი ლიახვის ხეობის მხოლოდ მთიან ადგილებში სახლობდნენ. გერმანელი მოგზაურის იოჰან ანტონ გიულდენშტედტის ცნობით, XVII საუკუნის 70-იან წლებში დიდი ლიახვის სათავეში არსებული მხარე - მალრან-დვალეთი მთლიანად ქართული იყო. გიულდენშტედტი ქართულ-ოსურ შერეულ ადგილებად მიიჩნევს: სზას, ჯომალს, გუდისს, ჯაუკომს [გელაშვილი, 1964:67].

თავდაპირველად დიდი ლიახვის მთიან ზოლში ჩრდილოეთ კავკასიიდან ოსების ჩამოსახლებას საქართველოს სამეფო კარი ხელს უწყობდა. XVII საუკუნის შუა წლებით დათარიღებული ერთი დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ქართლის მეფე როსტომი თავის მოხელეებს მითითებას აძლევს, ჯავის ზემოთ ჩამოსახლებული ოსებისათვის თომაშვილი ხონთქრისა და მისი შვილის ხაჩისათვის არაფერი დაემავებინათ და თუ სხვა ოსებიც ჩამოვიდოდნენ, არც მათთვის შეეშალათ ხელი [გვასალია, 1994:96].

დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე ჩრდილოეთიდან ოსების ჩამოსახლებით და მთიანი ადგილების ათვისებით მაჩაბლებიც იყვნენ დაინტერესებულები. ამ მხრივ, მათ სამეფო ხელისუფლება მხარდაჭერას უცხადებდა და ათვისებულ სახასო მიწებს საკუთრებაში აძლევდა. ქართლის მეფემ შაჰყულიხანმა 1704 წელს წყალობის წიგნი უბოძა ბაადურ მაჩაბლის შვილებს ფირანს და ბორტის. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ამას წინათი ჩვენი სახასო მთის ადგილები მამა შენს ბადურს აეშენა, პატრონს მეფეს მამაჩვენს და პატრონს მეფეს ჩვენს ძმასაც თქვენთვის ასე წყალობა ექმნა, რომა იმაში თქვენის სახლისკაცებისათვის წილი არ დ/ა/ედვა...რადგან სახასო ადგილი აგეშენა, ხელმწიფე/თ/, თქვენთვის ებოძათ. ამაში შენს სახლის კაცთ ხელი არა ჰქონდათ. თქვენი მთის ალაგი ისრე ისევ თქვენ გიბოძეთ, რომ თქვენს სახლის კაცებს იმაში ხელი არავისა აქვს“ [ს.ე.ა.ს.გ.ა.1450/26:158]. საქართველოში ოსების გადმოყვანას სხვა წარჩინებულებიც ცდილობდნენ. მოვლენის თანამედროვე იესე ბარათაშვილის მიერ შვილებისადმი დაწერილ ანდერძში ვკითხულობთ: „ოსეთში კაცი გავგზავნე ოსების საშოვნელად, ბევრი დამეხარჯა, მეპირებიან და ჯერ არა ჩანს რა,--ეგების ყმა გაგიმრავლდესთ“ [თოთაძე, 1996:209-210].

XVIII საუკუნის დასაწყისში მაჩაბლების საკუთრებას არამარტო დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ნაწილში ჩამოსახლებული ოსები წარმოადგენდნენ, არამედ პირიქითა კავკასიაში მცხოვრები დვალეები (შესაძლოა, უკვე ოსებთან ასიმილირებულები). ეს ნათლად ჩანს მეფე ალიყულიხანის 1714 წლის 25 მაისის წყალობის სიგელიდან, რომელიც ფარსადან და ალხაზ მაჩაბლებს ებოძათ: „რა რიგადაც სხვათ მაჩაბლებს თავისი მთის კაცნი და დვალნი ემსახურებოდნენ, თქვენ რაც დაასახლოთ, ისე გემსახურნენ“ [ს.ე.ა.ს.გ.ა.1450/205]. აღნიშნულ დოკუმენტზე დაყრდნობით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ გვიან შუასაუკუნეებში შიდა ქართლის მთიან ზოლში და კავკასიონის პირიქითა მხარეს არსებულ ისტორიულ დვალეთზე მაჩაბლების გავლენა ვრცელდებოდა, ისინი დაინტერესებულები იყვნენ მთის აუთვისებელ ადგილებში ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსების ჩამოსახლებით, რაც მათ შემოსავლის წყაროს გაზრდიდა. XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II შიდა ქართლის მთიანეთში ოსების ჩამოსახლების პროცესს ხელს უწყობდა და ამ მიზნით ოსებს გარკვეულ პროვილეგიებს აძლევდა. 1794 წელს ერეკლე II-მ ოს თუჯუკო კუდუხაშვილს თარხნობა და აზნაურობა უბოძა, რადგან თუჯუკომ ჩრდილოეთ კავკასიიდან ოსები გადმოასახლა [გვასალია, 1996:98].

დიდი ლიახვის ხეობაში ჩამოსახლებულ ოსებს სამეფო ხელისუფლებისაგან მამულის მიღების სანაცვლოდ, სხვა ოსების ჩამოსახლებისთვისაც უნდა შეეწყობთ ხელი. ამის შესახებ საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის ოსი ივანე ელყანაშვილის თხოვნა ერეკლე მეორისადმი:

„აჩაბეთს სამი საღალო მამული გვაქვს, ერთი მე მიბოძეთ, იმ ორი საკვამლოსთვინაც კაცს ვიშოვნო, ზედ დავდგებით“ [გამყრელიძე, 1996:194].

ოსთა ჩამოსახლებამ სამაჩაბლოს მთელ რიგ თემებში ადგილობრივი მოსახლეობის სრული განადგურება გამოიწვია. ამას მოწმობს 1621-1650 წწ. მამულის ნასყიდობის წიგნი ვინმე ივანე და ზაქარიას მიერ ქუაბულ და ზაალ მაჩაბლებისადმი. საბუთში ვკითხულობთ: „გასათავებული წიგნი და ნიშანი მოგახსენეთ ჩუენ ჭო....თ(?) ივანემ და ზაქარია და ჩუენტა შვილთა შერმაზან, ინდომა, გარსევან და არჯაბან, თქუენ მაჩაბელსა პატრონსა ქუაბულსა და ზაალს და მისთა ძმათა და მომავალთა სახლისა შენისათა, ამოსწყდა ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოვსთაგან. ღმერთი იყო მოწამე ასე ამოწყდა, რომე კაცის ნაშენები აღარ იყო რა. მოგყიდე ზემო ჯავას ძიგანიძის მამული... ძიგანიძე მისი მემკვიდრე დაკარგული იყო და ფასი იმისიც ავიღეთ. აწ მოგვიყიდა ჩუენი მკუიდრი მამული შემოუცილებელი ყოვლის მებატონისაგან... ასეთს დროს მოგყიდეთ რომ ორგან-სამგან დედამ შვილი შექამა. კაცმა ცოლი გაყიდის და თავად დარჩის. ჩუენ თავათ ასე დაგვემართა, რომე ათის სულის ჯალაბისაგან ხუთის მეტი აღარ მორჩა...ღმერთმან დაგიმადლოს, რომ ჩუენი მკუიდრი მამული იყიდეთ და დაგუარჩინეთ, თვარამ სრულებით ამოსწყდებით“ [ბერძენიშვილი, 1940:364].

აღნიშნული დოკუმენტი ნათლად გვიხატავს დიდი ღიახვის ხეობაში შექმნილ იმ მძიმე ვითარებას, რომელიც ოსთა ჩამოსახლებამ განაპირობა. არაერთი ოსი მეცნიერი ზემოთ წარმოდგენილი დოკუმენტის თვითნებურ პერიფრაზირებას ცდილობდა, რათა თანამედროვე საზოგადოების, თუ მომავალი თაობებისათვის ოსი მოახალშენეების მიერ ქართულ ეთნოსზე თავსდატეხილი უბედურება დაემალა. ოსმა ისტორიკოსებმა გ. თოგოშვილმა და ი. ცხოვრებოვმა საბუთის ის ადგილი, სადაც აღნიშნულია: „ამოწყდა ზემო ჯავა და დაუკაცურდა ოვსთაგან“, მიზანმიმართულად დამახინჯებით თარგმნეს რუსულ ენაზე: „Вымерла верхняя Джава и не стало там осетин“ [Тогошвили, 1962:103].

გ. თოგოშვილი, უფრო შორსაც წავიდა და ოსებისაგან ჯავის ამოწყვეტის ზემოხსენებულ დოკუმენტზე ასეთი კომენტარი გააკეთა: „საბუთი მრავალმხრივად საინტერესო. იგი ადასტურებს დიდი ღიახვის შუა დინებაზე ოსთა მოსახლეობას. ზემო ჯავა ოხრდება. ამას ემატება შიმშილი, რომელმაც სულ გააუკაცურა მხარე. ბევრი ამოწყდა, ზოგმაც მკვიდრი მამულის გაყიდვის გზით არსებობაც კი შეინარჩუნა, მაგრამ მძიმე ფეოდალური დამოკიდებულების უღელში გაჰყო თავი. ასეთ პირობებში მაჩაბლების ფეოდალური გვარი, რომლის აღზევება სწორედ მაშინ მიმდინარეობს, სარგებლობს სხვა წვრილი ფეოდალებისა თუ მიწათმფლობელებისა მძიმე მდგომარეობით და ჩალის ფასად ხელთ იგდებს ამოწყვეტილ მამულებს...“ [თოგოშვილი, 1973:166]. ოსი მეცნიერი შეგნებულად გვერდს უვლის ჯავის გაუკაცურების რეალურ მიზეზს. როგორც რ.თოფჩიშვილი მიუთითებს: „გ. თოგოშვილს საბუთის არასწორი წაკითხვითა და გაყალბებით არასწორად აქვს ფაქტები წარმოდგენილი. საბუთი სულაც არ ადასტურებს დიდი ღიახვის მთიან ნაწილში XVII საუკუნეში ოსური მოსახლეობის არსებობას. საბუთით აშკარაა, რომ ზემო ჯავაში ამოწყდა ქართული მოსახლეობა ოსთა თავდასხმებისგან“ [თოფჩიშვილი, 1996:99].

ქართლში ჩამოსახლებული ოსები ადგილობრივი მოსახლეობას მარცვავდნენ. „დამნაშავე ოსებს~ ახსენებსXVIII საუკუნის II ნახევარში საქართველოში ნამყოფი გერმანელი მოგზაური იოჰან ანტონ გიულდენშტედტი. დიდი ღიახვის ხეობის აღწერისას ევროპელი მეცნიერი აღნიშნავს: „სხლებში ჯერ კიდევ არის პატარა ქვითკირის ეკლესია, რომელშიც ჯერაც დგას ვერცხლით მოჭედილი ჯვარი. ის არის 2 ფუტი სიმაღლისა და 40 წლის წინათ თავადმა მაჩაბელმა და მისმა მეუღლემ შემოსწირეს. თავადს აქ ჰქონდა საზაფხულო სახლი. [ეს ეკლესია] ახლა მხოლოდ დამნაშავე ოსებს ემსახურება თავშესაფრად“ [გელაშვილი, 1962:101].

XVII საუკუნეში ოსთა მცირე ჯგუფების საქართველოში შემოდინება ჯერ კიდევ ფრაგმენტულ ხასიათს ატარებდა. ოსური მიგრაციის ასეთი ეპიზოდების შესახებ ქართულ წარატიულ ტექსტებსა თუ დოკუმენტურ მასალებში არაერთი ცნობაა შემონახული. მიგრირებული ოსების ახალშენები დიდი და პატარა ლიახვის ხეობების მთიან ზოლში XVII საუკუნის II ნახევარსა და XVIII საუკუნის 30-იან წლებში შეიქმნა [თოფჩიშვილი, 1996:219].

აღსანიშნავია, რომ XVIII საუკუნის ბოლოს, ოსების ცხინვალში ახალმოსახლეობის მხოლოდ ერთეული შემთხვევები გვაქვს. ამ ფაქტის შესახებ ძალზე საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის 1782 წლით დათარიღებული ერთი ნასყიდობის წიგნი, მიცემული ოს-ყოფილი ივანეს მიერ დავითა ფორაქაშვილისადმი, სადაც ვკითხულობთ: „ქ. .. ესე უთოო დრო დაუდებელი და მიზეზ შემოუღებელი ჩემის თავის მოსყიდობის წიგნი და სიგელი დაგიწერე და მოგეცი მე ოს ყოფილმა ივანემ და მომავალმა სახლისა ჩემისამა ყოველელმა შენ ფორაქაშვილს ადამას შვილს დავითასა. ძმასა შენსა ბეჟანსა და იოსებსა და მომავალსა სახლისა შენისასა ყოველსავე ასე რომე მე ოსი ვიყავი ცხინვალს ჩამოველ მოვინათლე ცოლი შევირთე და დავდექი და ცხინვალს ვალში ჩავვარდი მრავლის გარჯილობით ვეცადე და ჩემის ვალის გარდახდა ვეღარ შევიძელ მოველ და ჩემის ნებით თავი მოგყიდე და ღირებული ფასი ავიღე და ჩემს ვალებს მოვრჩი და ჩემი თავი ნასყიდათ მოვეცი ღ თ ნ ჩემი თავი მშვიდობაში მოგახმაროს რაგვართაც სხუათ ალაღს მონასყიდეს მოხმარებოდეს არავინ იყოს შენი მოცილე და მოდავე თვინიერ ღ თ ის მეტი თუ ჩემს თავს წამოგედაოს ვინმე ბატონი ან ყმა და ან ჩემი მონათესავე კაცი პასუხის გამცემი მე ვიყო არის ამისი მოწამე ღორღანა შვილი ოსეფა ჰაუშტრის შვილი ჩერქეზ აკოფა ავლაბრელი მისირელი დემეტრე მეფურის შვილი დავითა და მე მუშრობის შვილს იოსებს ამ ოს ყოფილს ივანეს სიტყვით დამიწერია და მოწამეცა ვარ აღიწერა მკათათვის კგ ქ კ ს უო ქ. მე ოსეფა ყორღანაშვილი ამ სიგლის მოწამე ვარ ივანეს სიტყვით ოსეფა. ქ. დედოფლის მდივან მოლარეთ უხუცესი სოლომონ ამ ნასყიდობის სიგლის მოწამე ვარ მკათათვის კზ ქ კ ს უო” [ს.ე.ა.ს.ც.ა.1446/1625; გ.ს.ი.ე.მ.8059/I].

როგორც მივუთითებდით, ჩამოსახლებული ოსების მხრიდან ადგილობრივი მოსახლეობის მიმართ ძალადობას ჰქონდა ადგილი. შიდა ქართლის მთიანეთში დამკვიდრებული ოსები ხშირ შემთხვევაში გადასახადის გადახდაზე უარს ამბობდნენ, რასაც სამეფო ხელისუფლება უპასუხოდ არ ტოვებდა. სეხნია ჩხეიძის ცნობით, ლიახვის და ქსნის ხეობებში ერეკლე II და თეიმურაზ II ჯარი შეიყვანეს და განმდგარი ოსები მორჩილებაში მოიყვანეს [სოსიაშვილი, 2007:30].

ამ ფაქტს ადასტურებს პაპუნა ორბელიანიც. მისი გადმოცემით, XVIII ს. 40-იან წლებში გივი ამილახორის აჯანყების დროს, „დაუწყეს ცემა ოსთ ზემო-ქართლს“ [ცაგარეიშვილი, 1981:100]. ქართლისა და კახეთის მეფეთა მიერ ოსების წინააღმდეგობა დაძლეულ იქნა. მცირე ხანში მათ არაგვის ხეობის ოსებმაც მიბაძეს, რომლებმაც გადასახადებზე უარი თქვეს და არაგვის ხეობაში მეფის მოხელეებს გზა გადაუკეტეს. ერეკლემ არაგვის საერისთავოს ჯარს ჯიმშერ თუმთ მოურავი უსარდლა და თვითონაც უკან მიჰყვა. ოსებმა იერიშს ვერ გაუძლეს, უკან დაიხიეს და კოშკებში გამაგრდნენ. ერეკლეს ბრძანებით ორმოცი კოშკი აიღეს და ამბოხებული ოსები დაიმორჩილეს. ბრძოლაში ხმალდახმალ იბრძოდა ერეკლე II, რომელიც პაპუნა ორბელიანის გადმოცემით: „ვითა ვახტანგ გორგასალ თხუთმეტის წლისა მბრძოლი ოსეთში და დამჯაბნი ბუმბერაზთა, ეგრე მეფე ერეკლე უმხნეს იქცეოდა“ [ცაგარეიშვილი, 1981:113].

ქართლში ჩამოსახლებული ოსების დაუმორჩილებლობა სხვა წყაროებითაც დასტურდება. 1779 წელს, ბარძიმ მაჩაბელის მიერ სამეფო ხელისუფლებისადმი გაგზავნილი წერილით ირკვევა, რომ დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსები სამი წლის განმავლობაში დაკისრებულ ბეგარაზე უარს ამბობდნენ: „ღმერთმა თქვენი რისხვა მამცეს, თუ ასერა სამი წელიწადია მე იმათი

ბეგარა მენახოს, უკუმდგარნი გახლანან. არავის არ ზოგავენ, სვერი იმათ დააცლევინეს” [ს.ე.ა.ს.გ.ა.1450/26:162]. როგორც ჩანს, ბარძიმ მაჩაბელს განდგომილი ოსები დიპლომატიური გზით შემოურიგებია და მათ მიერ დაკავებული კეხვის ციხეც გაუთავისუფლებია. ამ დამსახურების გამო, გიორგი XII მემკვიდრემ დავით ბატონიშვილმა ბარძიმს სახასო მამულები უბოძა: „თქვენ როგორც შეგეფერებოდათ, ისე გაისარჯენით, მთლად დიდის ღიახვის ოსები შემოგვარიგეთ, თქვენი ყმანი და სხვისი ყმანი და კეხვის ციხეც აიღევით. რისთვისაც სახასო მამულები გვიბოძებია“ [დოლიძე, 1981:440].

სამაჩაბლოში ჩამოსახლებული ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის მარცვა-გლეჯაზე მოგვითხრობს 1797 წელს შედგენილი დავით ელიოზიშვილის არზა დარეჯან დედოფლისადმი: „...ჩემს სახლისკაცს მოუხსენებია, რომ აღამახმადხანის დროს არეულობაში ჩემი სახლის კაცის კაცი ეკლესური ოსის ჯარით მომიხდაო და ეკლესიაც დამიწვა და ჩემი და ჩემის კაცის ხუთასი კოდი პური წაიღოო. ერთი მოხსენება ასე, რომ ჩემი კაცი არსად არ მისძლოლია, რომ ქრცხინვალის ხეობიდან და სხვა სოფლებიდან რამთონი ათასი კოდი პური წაიღეს ოსებმა კარგად მოგხსენებია“ [დოლიძე, 1981:447].

ერეკლე II – მ ოსები საგანგებოდ გააფრთხილა: „რაც ოსები ხართ, ყველამ გაიგონეთ! თქვენი სიავკაცე ქართლში დიახ გამრავლდა, რომ ქვეყანა გიჩვიოს... ვინც ჩვენი ორგული ხართ და ამ ბრძანებას არ დაემორჩილებით ისეთ რისხვას მოგაყენებთ, რომ არას კაცს არ მოსვლოდეს და არც ჩვენ მამულში თქვენს გვარს და გაუშვებთ“ [კეკელია, 1991:1].

1791 წელს შედგენილ ერეკლე II-ის ბრძანებაში აღნიშნულია, რომ თუ მმარცველი ოსი ქართველებთან შეტაკებაში დაიღუპებოდა, პასუხი არავის მოეთხოვებოდა: „ესეც მიბრძანებია, რაც ოსი ან ქურდობაზე მოკვდება ან მიხდომაზე იმას სისხლი აღარ გაუჩნდებათ და არც მიეცემათ“ [კეკელია, 1991:1]. ერეკლე II უკმაყოფილებას გამოხატავდა ადგილობრივ მცხოვრებლებზე, რომლებიც ოსების მოგერიებას ვერ ახერხებდნენ: „ქ. რა დაგემართათ და რა მოხდა, ოცი ლევი მოვა, თქვენ გახდენსთ, ოცდა ათი თქვენ გახდენსთ. რომ ჰმას ვერ გასცემთ თუ ყველანი ერთად არ შეიყარენით. და ოსები ცოლებს და შვილებს გტაცებენ და ჰმა ვერ გაგიციათ. სირცხვილი არა გაქვსთ და ნამუსი. და ეს იცით, როცა თქვენი მეზობელი აღარ იქნება, აღარც თქვენ იქნებით. ქვეყანაში თავი როგორღა გამოგეყოფათ, რომ იმათგან გემინოდესთ. მაგდენს სოფელს და მაგდენს კაცსა თქვენ უნდა მისცეთ. რაც მაგათ დაეკარგებათ, როგორც ჩვენი განაჩენი არის, ისე. რომელიც სოფელი მაგათ ახლო არის, იმათ უნდა გადიხადონ. რომელიც იმ გვარნი კაცნი ხართ, რომ შეგიძლიათ და არა იქთ, ჩვენ იმას გარდავახდევინებთ. სულ აგიკლებთ. მე საბრალოს კაცთან საქმე არა მაქვს რა. რომელიც უფროსი კაცნი ხართ, თქვენ გადავახდევინებთ“ [ს.ე.ა.ს.გ.ა.226/5309]. 1795 წლით დათარიღებულ ერთ-ერთ სიგელში, რომლითაც ერეკლე II ბარძიმ და ზაზა მაჩაბლებს დიდი ღიახვის მთიან ნაწილში, ასევე ჯავის ხეობაში ჩამოსახლებული ოსების წყალობა განუახლა, საუბარია ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის ამოხოცვის და სოფლების გადაწვის შესახებ [Тогошвили, 1962:395]. ოსების მიერ ადგილობრივ მოსახლეობაზე ძალადობის შესახებ არაერთი სხვა დოკუმენტიც არსებობს [ითონიშვილი, 2002:232-234].

მმარცველი ოსების გარდა, შიდა ქართლის მთიან ზოლში მშვიდობიანი ოსური მოსახლეობაც დამკვიდრდა, თუმცა მათი ერთი ნაწილი ქართველი წარჩინებულების კუთვნილ ტერიტორიებს თვითნებურად იკავებდა. ამის შესახებ ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის 1791 წლით დათარიღებული, ქსნის ხეობაში მცხოვრები როსტომ ჟურულის მიერ იოანე ბატონიშვილის სახელზე შედგენილი ერთ-ერთი დოკუმენტი, სადაც ვკითხულობთ: „ქ. ღ[მერ]თ[მან] მათის უმაღლესობის მეფის ძის იოანეს ჰირი მომცეს თქვენს მონას ჟურულს როსტომს. მერმე ამას მოგახსენებ ჩემო ყ[ოვლა]დ მოწყალევ ხელმწიფევ, რომ ისროლის ხევზედ ერთი კომლი კაცი

მყუანდა თქვენი წყალობა, მამა-პაპის მემკვიდრე და ის ჩემი კაცი აიყარა და წავიდა და იმისის მამულის წყალობა დამემართა თქუენგანა და ოსი გუსი რომ გახლავს ტბაზედა, იმას მიაბარეთ ის მამული დაუბრძანეთ, რომ რაც რამ ერგებოდეს თავისის მამულისა, ამ ჟურულს როსტომს ემსახურეთ. სამი წელიწადი არის რომ ის მამული მე მებოძა და ის კაცი სჭამს და ჩემთვის ერთის ფულისა არა მოუცია რა. წყალობა ვითხოვ, თუ იმ მამულის წყალობა დამემართება, რომ ერთი ოქმი მებოძოს გლახა ბოქაულთ ხუცის შვილზედა, რომ ის ჩემი მამული მე მებოძოს. გვედრები რომ მოწყალება დამემართოს, თქვენს მეტი შემბრალებელი არავინა მყავს [ბერძენიშვილი, 1953:188; სოსიაშვილი, 2019/1:193-194; სოსიაშვილი, 2019/2:123-124]. როგორც ჩანს, როსტომ ჟურულის მამული ისროლის ხევში ჩამოსახლებულმა ოსმა გუსმა მიისაკუთრა. იოანე ბატონიშვილმა თავის მოხელეებს ჟურულისთვის მამულის დაბრუნება დაავალა. ჩამოსახლებულ ოსს მამულით სარგებლობისას მიღებული შემოსავლის გადახდაც დაეკისრა: „რადრთი ხანიც გუსის უჭამია და მისთვის არა ურგია რა, ისიც სამართლიანის საქმით გამოურთვით“ [ბერძენიშვილი, 1953:188].

1796 წელს, Eპატარა ლიახვის ხეობაში, კერძოდ, სოფელ ვანათში ჩამოსახლებულ ოსებს და ადგილობრივ ქართულ მოსახლეობას შორის მშვიდობიან თანაცხოვრების უზრუნველყოფის მიზნით სისხლის დაუღვრელობის „ფიცის წიგნი“ დაიდო. შეთანხმების დარღვევის შემთხვევაში ოსებს და ქართველებს თითო თუმანი უნდა გადაეხადათ მებატონისა და მოურავისადმი, ხოლო თუ ვინმე მოღალატე გამოერეოდა, სოფელს მისი ხარი უნდა დაეკლა [Тогошвили, 1962:184]. შიდა ქართლის მთიანეთში ჩამოსახლებული ოსებისათვის სპეციალური სამოურავოები იქმნებოდა. ისინი ძნელად ეგუებოდნენ ადგილობრივ გარემოს, არ იხდიდნენ გადასახდებს, სწორედ ამ მიზნით, ხელისუფლება მათი ეფექტურად მართვის და კონტროლის მიზნით მოურავებს ნიშნავდა. ოსთა სამოურავოების არსებობა დოკუმენტური წყაროებით დასტურდება. 1796 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში: „არზა გოგია ციციშვილისა ყმის თაობაზე იულონ ბატონიშვილის ოქმით“, - ვკითხულობთ: „ქ. ღმერთმა ბედნიერის მეფის ძის იულონის ჭირი ციციშვილს პაატას შვილს გოგიას მისცეს. ამ არეულობაში ქალაქს რომ გახლდი, ერთი ჩემი ხაბაზი დამრჩა მახარე მებაღის შვილი, გამოქცეულიყო ერთი ის და ერთი ანასტასია ბატონიშვილის ბიჭი და ნიქოზებში¹ ერთს ქართველს და ერთს ოსს ის ჩემი ბიჭი კი დაეჭირათ და ის მეორე ბიჭი კი გაქცეოდათ, წაეყვანათ და თოთხმეტ ხარათ მირზაშვილის სამოურავო ოსებში გაეყიდათ. ამ წყალობას ვითხოვთ, ერთი ოქმი მიბოძოთ მირზასშვილ თამაზზედ, რომ ის ბიჭის გამყიდველიც მამიკითხოს, და ის ბიჭიც დახსნით იყოს, თუ რითაც იყოს, ჩამამგვაროს, რომ ის ბიჭი არ დამეკარგოს. იქიდან შემოეთვალა მეორეთ მყიდიანო და ღმერთი გადღეგრძელებს, ბეჯითი ოქმი მიბოძეთ, რომ არ დამეკარგოს, თქვენს საყმოში არის. აპრილის ივ, ქორონიკონს უპდ“ [დოლიძე, 1985:363]. იულონ ბატონიშვილმა მოურავ მირზაშვილს თამაზა ციციშვილის ყმის მოძებნა დაავალა. დოკუმენტში კონკრეტულად არ ჩანს, მირზაშვილის სამოურავო ოსებში შიდა ქართლში ჩამოსახლებული ოსების რომელი ახალშენი იგულისხმება. სავარაუდოდ, ეს უნდა ყოფილიყო დიდი ლიახვის სათავეები, რადგან დოკუმენტიდან ირკვევა, ციციშვილის საკუთრებაში არსებული გლეხი ნიქოზიდან² წაიყვანეს „მირზაშვილის სამოურავო ოსებში“, რომლის მოძებნას და ჩამოყვანას („ჩამამგვაროს“), ე.ი. დიდი ლიახვის ხეობის მთიან

¹ ნიქოზებში უნდა იგულისხმებოდეს ქვემო და ზემო ნიქოზი—გ.ს.

² აღსანიშნავია, რომ მირზაშვილები ზემო ნიქოზში ცხოვრობდნენ. 1573 წლის ერთ-ერთ დოკუმენტში იხსენიება ნიქოზში არსებული „მირზაული მამული“ [კაკაბაძე, 1913:7]. მირზაშვილები ცხოვრობდნენ ასევე დიდი ლიახვის ხეობაში არსებულ სოფელ შინდისში, სადაც მათ საგვარეულო ციხეც ჰქონდათ [მეგრელიძე, 1986:114].

ზოლში არსებული ოსებით დასახლებული სოფლიდან ყმის დახსნას სთხოვდა „არზის“ ავტორი იულონ ერეკლეს ძეს.

ოსების სამოურავო არამარტო დიდი ლიახვის ზემო წელზე არსებულ მთის სოფლებს, არამედ ჩრდილო-დასავლეთით მომიჯნავე რაჭის ოსურ დასახლებებსაც მოიცავდა, ეს დასტურდება ერთი დოკუმენტით, რომელიც 1790 წლით არის დათარიღებული: „ღონ ბედნიერის ხელმწიფის ძის ვახტანგის ჭირი მისცეს მათს მონას ბერძნის შვილს იოანეს. ამას მოვახსენებ, ერთმა კუდაროელმა ოსმა ყულბამ ერთი თავისი შვილი გოგო ჩამოიყვანა და მომყიდა მეც იმ ჩემს უბედურს შვილს ტეტისა მოვანათვლინე და ქრისტიანათა მყვანდა და ჩემის შვილის მაგიერათ იმას უყურებდი. სამის წლისა ვიყიდე შვიდ თუმნათ და ახლა თექვსმეტის წლისა არის. ახლა რომ თქვენ იმერეთს გამგზავნეთ ჩამოსულიყვენ იმ გოგოს მამა და იმისი ნათესავები. ერთს დღეს პური წაეღოთ და მეორეს დღეს გოგო წაეყვანათ და მიფიარეთს ჰყავთ. მერე თქვენგან ოქმი და იასაული მებოძა მომატყუეს, გოგოს მოგცემთო და აღარ მომცეს. გვედრები, მირზაშვილს თამაზას და თედეულს გაღეგას უბძანოთ და თავის დადვით(!) და ასან ბეგს რომ ამათ შეუძლიანთ იმ გოგოს გამორთმევა და ამათ გამოძირთონ. ღთი გაგიმარჯვებს, მე რომ ავი კაცი (ვ)იყო და თქვენ გაწუხებდეთ ჩემის მიზეზით იმ ერთს ქრისტიანს სულს ღ-თთ ნუ დაუკარგავთ. ოკდომბრის ივ ქ-კის უოა. ბატონის შვილი ვახტანგ გიბრძანებ, მოურაო მირზა შვილო თამაზ, მერე ამ არზის პატრონი რომ ასე ჩივის, შენ ახლავ წადი და ყულბასს/!/ რომ ამ ნინიასთვის გოგო მიუყიდნია, შენ ის გოგო ახლავ ყივლას და ბაბათასთან მიდი და იმათ თუ ის გოგო ახლავ არ მოაყვანინე, ჩვენგან ჩვენს პირს ვეღარც შენ იხილავ და ვეღარც ისინი. ახლავ გაარიგე თორემ დიდათ გ[ი]წყენთ, შენც და იმათაც დიდად გადა(გ)იდგება. ოკდომბრის ივ, ქ-კ ს უოა. ასლთან თანასწორ არს სოვეტნიკი თ-ი თარხანოვი³, ასლი სიგელი მივიღე იოანე ტატიევმა“ [ს.ე.ა.ს.გ.ა.229:52/66].

თამაზ მირზაშვილის, როგორც სამეფო ხელისუფლების მოურავის უფლებები, პატარა ლიახვის ხეობაშიც ვრცელდებოდა, ამას ადასტურებს 1778 წლის 2 აგვისტოთი დათარიღებული ერთ-ერთი დოკუმენტიც. „არზა პაატა იმერელისა ყმობის თაობაზე გიორგი ბატონიშვილის ოქმით~: „ქ. ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ძის გიორგის ჭირი მათს მიწა მტვერს პა[ა]ტა იმერელს მოსცეს. მერმე თავად იმერეთს აზნაურისშვილის ყმა ვიყავ, ახალ-ციხეს გამყიდა, თავი დავიხსენ, ისევ ჩემს მამულს მივ[ე]ტანე. მასუკან შვილის თხოვნა დამიწყო. ავდექ. აქათ თქვენს მიწა მტვერს მოვ[ე]ტანე სურამს. მურვანიშვილმა მითხრა: ჩემთან იყავ, არავის მიქცემო. არჩილ გამოიარა დამაბეზდეს, დამიჭირა. მეორეთ არჩილიდამ დავიხსენ თავი. იქიდამ არბოს ჩამოველ. მირზაშვილმა მითხრა: ბატონის ოქმი მაქვსო, ამყარა, გამატიტვლა და ისევ ჩემს უწინდელს ბატონს მიმცა“ [დოლიძე, 1981:413].

შიდა ქართლის მთიანეთში ჩამოსახლებული ოსების სამოურავო, ჩვენს ხელთ არსებული დოკუმენტების მიხედვით, პატარა ლიახვის ხეობაშიც გვხვდება. ანტონ I კათალიკოსმა აღნიშნული სამოურავო მცხეთიშვილ - გედევანიშვილებს ჩააბარა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „ესე უკუნისამდე ჟამთა და დროითა გამოსადეგი მტკიცე და და უცვლელი წყალობის წიგნი და სიგელი დაგიწერეთ და გიბოძეთ შენ გედევანიშვილს გიორგის და მომავალთა სახლისა შენისათა ჩვენის ეკლესიის ყმების ოსების მოურავობა ბადანისა და ხოდელისა, რომელიც შეგემლოს უნდა მოუარო და ეკლესიას იმათი თავი არ დაუკარგო და რიგიანად რომელიც გეწყობოდეს, ისე გვემსახურო. და თუ ურჩნი შეიქმნენ, მისის სიმაღლის ჩვენი ოქმიც გებოძება.

³ ჩვენი აზრით, აღნიშნულ დოკუმენტში მოხსენიებული თარხანოვი უნდა იყოს დავით თარხანოვი (თარხნიშვილი), რომლის სახელზე გერში მცხოვრებმა ოსებმა „თავდებობის წიგნი“ შეადგინეს. ამის შესახებ, იხ. ქვემოთ.

და ესე ჩვენგან ბოდებული წყალობა გქონდეს და გიბედნიეროს ღმერთმან ეკლესიისა და ჩვენს ერთგულობასა შინა” [სოსიაშვილი, 2011:78]. კათალიკოს-პატრიარქ ანტონ I მიერ გაცემულ დოკუმენტში ნათლად ჩანს, რომ გიორგი გედევანიშვილს ზადაანსა და ხოდელში ჩამოსახლებული ეკლესიის ყმობაში მყოფი ოსების ზედამხედველობა ევალებოდა, როგორც კათალიკოზის სიტყვებიდან ჩანს, თუ ოსები ურჩობას დაიწყებდნენ, სამეფო ხელისუფლება ჩაერეოდა. ოსებისათვის სამოურავოების შექმნის მიზანი მათი, როგორც ბარის ცხოვრებას მიუჩვეველი მოახალშენების გაკონტროლება და მოსალოდნელი რეციდივების თავიდან აცილება იყო, რაც დიდ სიძნელეს წარმოადგენდა ოსები ქართველებით დასახლებულ სოფლებში იჭრებოდნენ და მოსახლეობას აწიოკებდნენ.

1800 წლის 21 სექტემბერს, გიორგი XII ოთარ ამილახვარს წერდა: „შენის სოფლისა ოსებისაგან აკლება მოგეწერა...ოსებისათვის ასეთს საქმეს ვიფიქრებთ რასმე, რომ მაგათ ვეღარ ითარეშონ ქართლში” [გამყრელიძე, 1996:187].

ოსთა თავდასხმები ქართულ სოფლებზე საქართველოში რუსული მმართველობის შემოდების შემდეგაც გაგრძელდა. ამას ადასტურებს 1808 წლით დათარიღებული რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლის ახვერდოვის სახელზე პატარკაც ლომსადის მიერ შედგენილი მოხსენება, რომელიც ოსების მიერ სოფელ ნიქოზზე განხორციელებულ თავდასხმას ასახავს: „ამას წინათ, წელიწადს იულისის თვეს ოსები მოგვიხვდნენ, ნიქოზს ცხენები დაგვტაცეს გამოუდექით ერთობლივ სოფელი მივეწიენით, ფავლენის შვილი ზაქარიაც იქ გახლდათ, სროლა მოგვიხდა ერთმანეთში, ორი კაცი დაგვიჭრეს და ერთი ჩვენ მოუკალით მკვდარი შინ ჩამოვიტანეთ, ცხენებიც წავართვით, მეორე დღეს იმისი გვარნი ჯიფანი შეყრილნი მოგვიხდნენ თავისი ბატონი მაჩაბლები წინ მოუძღვნენ, ბადურ და თეიმურაზ ავდექით და სოფელი ერთიანად შევკრიფედ, გავიფიცენით და წერილიც დავდევი რომ ის ოსის სიკვდილზედა არც მკვლელი უნდა გამოგვეჩინა და პასუხიც ერთად სოფელს უნდა გაგვეცა, ჩვენ და ოსებში მოციქულობა შეიქნა, მკვდარს დაგვიწყეს თხოვნა. ბორტის შვილმა პასუხი ეს გვითხრა: თუ მკვდარს არ მისცემთ დაგწვენო. ავდექით, მკვდარიც ბორტის შვილს მივეცით, თორმეტი კოკაც ღვინო გამოგვართო თავდებათ, დაგვიდგა აღდგომამდინ. ჩემმა ყმებმა თქვენ გაწყენინონ რამე პასუხის გამცემი მე ვიყოვო, კვხელებიც თავდებათ დაგვიყენა // და აღდგომას იქით თქვენ იცით მე თავდები აღარ ვიქნებო. აღდგომამ რომ გამოიარა მტრობა დაგვიწყეს, მოვიდა ერთიანად მათის შვიდს სოფელი და შეურიგდა. ცხრა თუმანი თეთრი მისცეს, პური აჭამეს, ოთხი თუმანიც საშემოდგომოდ დაპირებინა. ზაქარია ფავლენი შვილი და მე გაურიგებელი დაგვაგდეს სოფელმა. მე ცოლითა და შვილით იმ ოსებს მიმცეს შენი მკვლელი ის არისო აღარც იმას უშველით და აღარც სხვა დევარს გამოუდგეთ თქვენ თოფი აღარ გესროლოთ ასე შეურიგდნენ. წყალობას ვითხოვ, დავით თარხანოვს ებრძანოს ერთობლივ სოფლით იმ ოსებს პასუხი მიგვაცემინოს. ეს საქმე საკუთრივ თავს მე არ დამაწვება იულისის იზ ქ-ეს უჟე” [გ.ს.ი.ე.მ.1:56-57; ხ.ე.ც. ფ. HD-14239].

1808 წლის თებერვალში გენერალმა ახვერდოვმა საქართველოს მთავარმართველს წერილი გაუგზავნა. ავტორი იტყობინებოდა, რომ შემოდგომის დადგომისთანავე მოსალოდნელი იყო: არაგვის, მეჯუდის და დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებში ჩამოსახლებული ოსების მიერ ქართული სოფლების მარცვა-რბევა. რუსი ჩინოვნიკის რეკომენდაციით ამ თავდასხმების შეაჩერებლად აუცილებელი იყო მმართველების მეთაური ოსი „სტარშინების“ დაპატიმრება [გამყრელიძე, 1996:188].

ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსები, დადესტნელ მარბიელთა მსგავსად, მოსახლეობას ატყვევებდნენ და ჩერქეზეთში ყიდდნენ. ეს შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რაჭის მთის სოფლების მაგალითზე. დიგორელი ოსების მიერ რუსეთის ხელისუფლების სახელზე შედგენილ

განცხადებაში აღნიშნულია: „...ჩვენ და რაჭველნი ჟამოდისინ ვმტრობდით ერთმანეთს...მრავალნი ქართველნი წაყვანილ და განსყიდულ იქმნენ დიგორელთაგან ჩერქეზად“ [გამყრელიძე, 1996:187].

ოსების მიერ ქართველების მოტაცების და ჩრდილოეთ კავკასიაში, კერძოდ, ჩერქეზეთში გაყიდვის ფაქტს ადასტურებს ერეკლე II-ის მიერ 1783 წელს რუსი მოხელის პოტიომკინისადმი გაგზავნილი წერილი, სადაც აღნიშნულია: „...მოგახსენებთ, ამას, რომ რაოდენნიმე აქეთის მთის ოსნი ჩვენს ქვეყანაში ქურდობენ, კაცებს ატყვევებენ და ჩერქეზში ჰყიდიან. ამისთვის ეს ქურთაულნი სტარშინები...იმათი მცნობნი არიან. ამისთვის საიდუმლოდ ებრძანოს მოსდოგის კამენდანტს, რომ როდესაც ამათ იმათი ჩერქეზეთში ყოფნა აცნობონ, იმან რაოდენიმე კაცი გაატანოს და და დაიჭირონ; და იმათი დასჯა თქვენს ნებაზედ მოგვინდია “ [ითონიშვილი, 2002:233].

ქართლში დამკვიდრებული ოსების მიერ ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვაზე მიუთითებს აკად. ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ სოფ. ტყვიავში აღმოჩენილი საბუთი: „სახარება ესე [ვიპოვე ტყვიობასა] შინა და დავიხსენ [ოსთაგან] და შევწირე ამისავ [ეკლესიას] ტყვიავის ძელის ჭეშმარიტისა [საოხად ძეთა და ასულთა] ჩემთათვის [...] გამოსახსნელად [მპყრობელებიდან] მეუღლისა ჩემისა ნიკოლოზ [ჩოლოყაშვილისა] ჩეიზ. 1817 წელსა კნეინა თინა ჩოლოყოვისა და სხვა.“ [მეგრელიძე, 1989:155; თაყაიშვილი, 1972:12]

დიდი ლიახვის ხეობაში ჩამოსახლებული ოსები მარტო მოსახლეობის დაბალი ფენას როდი აწიოკებდნენ, ისინი თავს ესხმოდნენ მაჩაბელთა სათავადო სახლის წარმომადგენლებსაც. 1802 წელს შედგენილი გენ. ლეიტენანტის კნორინგის იმპერატორისადმი მოხსენებიდან ჩანს, რომ გიორგი XII-ის მეფობის უკანასკნელ დღეებში ოსებმა ამბოხება მოაწყვეს და მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის ერთ-ერთი წევრი მოკლეს [AKAK, 1866:581-582/765; 766].

1808 წელს, გერის ხეობაში ჩამოსახლებულმა ოსებმა დავით თარხნიშვილს თავდებობის წიგნი მისცეს, რომლის თანახმადაც ისინი პირობას სდებდნენ, რომ გერის ხეობის ოსები ქურდობას აღარ ჩაიდენდნენ: „წელსა ჩეხ დეკემბრის ზ დღესა ესე თავდებობის წიგნი მოგართვი თქვენ თავად დავით თარხნოვს ჩვენ ერთობთ გერის ხეობის ქოქი შვილმა ჯივიმ და ერთობით ჩემა გვარი შვილებმა არბილიშვილმა პეტრემ და ერთობით ჩემა გვარიშვილებმა ბეკოშვილმა ხოსრომ და ერთობით ჩემმა გვარიშვილებმან ყულუნ ბეგაშვილმა ძალლოამ // და ერთობით ჩემმა გვარმან გოგიჩაშვილმა ტატუჩიმ და ერთობით ჩემმა გვარის შვილებმან ჩოჩი შვილმა ყიყომ და ერთობით და ერთობ ჩემმა გვარის შვილებმან ასე რომ ჩვენის ხეობის თავდებათ დავდექით დღეის იქით თუ ჩვენის ხეობის კაცმან ავკაცობა და ქურდობა ქნან სადმე ამ თავდებებმან გადავიხადოთ სადაც ჩვენი გვარის კაცი სახლობს ქართლში თუ ოსებში სულ ყველანი თავდებანი ვართ და რაც დღეს ჩვენს ხეობაში ნაქურდალი არის, ისიც ჩვენ მოგაბაროთ და აგრეთვე თუ დანაშაული აქვს ვისმეს ისიც სამართალით ჩვენ გარდვიხადოთ რაც სახელმწიფო ბეგარა არის ყოველთვის უკლებრათ გავილოთ და საუკუნოთ ამ ერთგულებით მოვიქცეთ და თუ ამაზედ გავმტყუნდეთ მაშინ ნება გაქვსთ ყველას სადაც ამ თავდებების გვარი დახელოთ გარდაგვახდევინეთ. ამათის თხოვნითა დავწერე მე მოქალაქე ანტონ მემანდარბაშოვი. მოურავი მირზას შვილი ბეჟან ამის დამწერნი ვარ და მოწამე“ [ხ.ე.ც. ფ. HD -10664; გ.ს.ი.ე.მ. 8059/I:45, II:157].

მთავარმართებელ კნორინგის მიერ სახელმწიფო მრჩევლის კოვალენსკისადმი გაგზავნილ წერილიდან ირკვევა, რომ ლიახვისა და ფცის ხეობის ქართულ სოფლებში ოსების თავდასხმები და ადგილობრივი მოსახლეობის ძარცვა ძალზე ინტენსიური იყო, ამიტომ ოსების დამორჩილების მიზნით, ხელისუფლებამ 1802 წლის მარტში კავკასიის გრენადერთა პოლკის ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ხელმძღვანელობით დიდი ლიახვის ზემო წელზე სამხედრო

ექსპედიცია ჩაატარა.⁴ სიმონოვიჩმა ოსებისაგან მძევლები აიყვანა. გენერალ-ლეიტანანტ კნორინგის მიერ 1802 წლის 5 ივნისს სახელმწიფო მრჩევლის კოვალენსკისადმი გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: „ვინაიდან საქართველოს ხელისუფლებისადმი დაქვემდებარებული დიდი ლიახვისა და ფცის მოსახლე ოსები ქართულ სოფლებში ძარცვა-მტაცებლობას ეწეოდნენ და საკუთარ მოურავებს თავად მაჩაბლებს არ ემორჩილებოდნენ, ჩვენს მიერ ჩატარებული იქნა სამხედრო ექსპედიცია ვიცე-პოლკოვნიკ სიმონოვიჩის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციის შედეგად მოხერხდა ოსების კანონიერი ხელისუფლებისადმი დამორჩილება, მათგან მძევლების აყვანა. 1802 წლის ბატონი სიმონოვიჩის მიერ დაწესდა დროებითი სასამართლოები როგორც თავად მაჩაბლების ქვეშევრდომი ოსებისათვის, ისე არაგვის და პატარა ლიახვის ოსებისათვის. ქემელთის ოსებმა მისი საიმპერატორო აღმატებულებისადმი ერთგულების და საქართველოს ხელისუფლებისადმი მორჩილების ფიცი დადეს.“ [AKAK, 1866:588/775]. როგორც დოკუმენტიდან ირკვევა, კნორინგის დავალებით სიმონოვიჩმა სამაჩაბლოში, ასევე არაგვისა და პატარა ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსებისათვის დროებითი სასამართლოები დააწესა. სასამართლოს შემადგენლობაში ხელისუფლების გადაწყვეტილებით მაჩაბელთა სათავადო სახლის ოთხი წარმომადგენელი შევიდა. აქედან, ზაზა და რევაზ მაჩაბლებს დიდი ლიახვის ხეობაში მცხოვრები ოსების საქმეების მოწესრიგება ევალებოდათ, ხოლო ელიზბარ და ბარძიმ მაჩაბლებს ფცისა და ქემელთის ხეობებში მცხოვრებ ოსთა საკითხები უნდა განეხილათ. სასამართლოში შედიოდნენ ოსების მიერ არჩეული უხუცესებიც. როგორც დოკუმენტშია მითითებული, ოსი უხუცესებიდან ზაზა და რევაზ მაჩაბელს მიამაგრეს ელიზბარ ცხოვრებაშვილი და ქუჯანა ბარძიმონაშვილი, ასევე რამდენიმე იასაული. აქედან ქართველები იყვნენ: მამუკა და ქაიხოსრო ზუბაშვილები, ქაიხოსრო და გოგია ბუგიანაშვილები, ოსები: გაჩა ელიზბაროვი, ხუგო ჯიომილი, აბელა ჯიომილი. სასამართლოს ამ ჯგუფს თავისი მდივანიც ჰყავდა--როსტომ ბეგთაბეგოვი (ბეგთაბეგოვიშვილი). ჯავაში შექმნილი ოსების სასამართლოს მეორე ჯგუფში, როგორც აღვნიშნეთ, შედიოდნენ ელიზბარ და ბარძიმ მაჩაბლები. ჯგუფის წევრები იყვნენ უხუცესები: ფავლენა ალხაზაშვილი, აბელა გაზაშვილი, ქუჯანა ლომკაცოვი და გაჩა ქელეხსაშვილი. სასამართლოს მეორე ჯგუფის იასაულებად ქართველებიდან დანიშნეს გოგია ზუბაშვილი, კასრაძე, ოთარაშვილი (დოკუმენტში, როგორც ჩანს, სახელებია გამორჩენილი), პეტრე მაღალდაძე, ოსებიდან: დიტო გაბარაშვილი, ება ხარებაშვილი, ქეჯე თიბილაშვილი. ოსთა სასამართლოს აღნიშნული ჯგუფის მდივანი იყო მღვდელი იოსებ ეფემიევი. სასამართლოს თარჯიმნობას უწევდა ნარში მცხოვრები ალექსი მამიევი. ოსებს უფლება ჰქონდათ ყოველწლიურად აერჩიათ თავიანთი წარმომადგენლები სასამართლოში, რომლებიც გორის სამოქალაქო სასამართლოს უნდა დაემტკიცებინა. ოსებისათვის შექმნილ სასამართლოს უნდა ემოქმედა ქართული კანონმდებლობის შესაბამისად, რუსული ხელისუფლების ზედამხედველობით. როგორც დოკუმენტშია აღნიშნული, სასამართლოს შეეძლო დროებითი ადგილსამყოფელი ჰქონოდა სოფელ ც(ხ)ოში. სასამართლოს წევრებს რეკომენდაცია ეძლეოდათ, რომ ოსებთან, როგორც „ახლად მოქცეულ ხალხთან“, გარკვეული ლმობიერება გამოეჩინათ. სასამართლოს ასევე უნდა განეხილა ქურდობის, მოსახლეობის და პირუტყვის გატაცების საქმეები დაქონებრივი დავები. საკითხები, რომლებსაც ჯავის

⁴ აღსანიშნავია, რომ ოსებთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა ცნობილი განმანათლებელი იოანე იალღუზიძე, რომლისთვისაც როგორც მთავარმართველ კნორინგისადმი ერთ-ერთი რაპორტიდან ჩანს (სავარაუდოდ, წერილის ავტორი ოსების დასამორჩილებლად გაგზავნილი ექსპედიციის ხელმძღვანელი ფეოდორ სიმონოვიჩი იყო), მომხსენებელს ყოველწლიური ჯამაგირის სახით 250 მანეთი დანიშვნა უთხოვია [http://drevlit.ru/docs/kavkaz/XIX/1800-1820/Ist_jugo_osest_II/index.php].

სასამართლო ვერ გადაწყვეტდა, გორის სამოქალაქო სასამართლოს გადაეცემოდა [AKAK, 1866:583/771].

პატარა ლიახვისა და არაგვის ხეობებში მცხოვრები ოსებისთვის ასეთივე სასამართლო შეიქმნა სოფელ ვანათში, სადაც ხელისუფლების გადაწყვეტილებით შედიოდნენ: მანუჩარ თუმანოვი (თუმანიშვილი) და გიორგი ხერხეულიძე. არაგვის ხეობაში მათი დამხმარენი იყვნენ ოსი უხუცესები: გუსი ქოქოშვილი, დოვლათა ყულუმბეგაშვილი, ჯაჩე უტიაშვილი. ვანათის სასამართლოს არაგვის ხეობის განყოფილებას ჰყავდა ორი იასაული, ქართველი-სიმონ ასამბეგაშვილი (სოფელ ვანათიდან) და ოსი ხიკო (სოფელ უკედელიდან). ვანათის სასამართლოს იმ ნაწილს, რომელსაც პატარა ლიახვის ხეობის საკითხები უნდა განეხილა, ოსი უხუცესებიდან წარმოადგენდნენ: აბელა ბესტავაშვილი, შაკუჯუჯა ფუხაშვილი, პავლე ვალიშვილი. სასამართლოს აღნიშნული განყოფილების იასაულები იყვნენ: გოგია ხადური (ეროვნებით ქართველი) და როსტომ იკაშვილი(ეროვნებით ოსი). ვანათის სასამართლოს მდივანი იყო სოფელ არბოში მოღვაწე მღვდელი გიორგი გვიმრაძე, ხოლო თარჯიმანი - აზნაური აუმტროვი (შესაძლებელია, დოკუმენტში გვარი დამახინჯებით იყოს მითითებული).

ჯავის სასამართლოს მსგავსად, ოსებს ვანათის სასამართლოშიც ჰყავდათ თავიანთი წარმომადგენლები. ვანათის სასამართლოს შემადგენლობა გორის სამოქალაქო სასამართლოს უნდა დაემტკიცებინა [AKAK, 1866:583/771; სოსიაშვილი, 2019/3:254-257]. დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებში ოსებისთვის შექმნილი სასამართლოების მიზანი მათი მხრიდან ქართულ მოსახლეობაზე თავდასხმების აღკვეთა იყო. თუმცა, ამის მიუხედავად, ოსების თვითნებობა კვლავ გრძელდებოდა, რასაც გენერალ-მაიორ ახვერდოვის მიერ 1810 წლის 17 მაისს⁵ საქართველოს მთავარმართებელ ტორმასოვის სახელზე შედგენილი პატაკიც ადასტურებს. დოკუმენტში აღნიშნულია, რომ გასულ და მიმდინარე წელს გორის მაზრაში ოსების მიერ მკვლელობების, ყაჩაღობის, ხალხის გატაცების არაერთი დანაშაული იქნა ჩადენილი. დანაშაულთა დასასჯელად საჯარისო ნაწილი მზადყოფნაში იყო, მაგრამ ოსებმა, როგორც კი შეიტყვეს ამის შესახებ, გორის მაზრის მარშლის თავად ციციანოვის (ციციშვილი) და აზნაურ იალღუზიძის (იოანე იალღუზიძე) მეშვეობით შერიგება ითხოვეს. დოკუმენტში ასევე ნათქვამია, რომ რუსებმა მზადყოფნა გამოთქვეს უკან გამოიწვიონ ჯარი იმ პირობით, თუ ოსები აღარ დაარბევენ ქართულ სოფლებს, არ იყაჩაღებენ და შეწყვეტენ ხალხის გატაცებას და ხოცვას. სახაზინო ოსებზე ზედამხედველობა შანშე ერისთავს დაევალა, ხოლო მაჩაბელთა ფეოდალური სახლის საკუთრებაში მყოფ ოსებზე--რევაზ მაჩაბელს. საბუთში ხაზგასმულია, რომ სახაზინო ოსების მიმოსვლაქართულ სოფლებში, ასევე ცხინვალში მოხდება თავად ერისთავის მიერ გაცემული სპეციალური საშვებით, ხოლო მაჩაბლების კუთვნილებაში მყოფი ოსები ბარში გადაადგილებისათვის ნებართვას რევაზ მაჩაბლისგან მიიღებდნენ [AKAK, 1866:460/636].

დიდი ლიახვის ხეობის მთიან ნაწილში მცხოვრები ოსების ხელისუფლებისადმი დაუმორჩილებლობას მომდევნო წლებშიც ჰქონდა ადგილი. რუსული მმართველობის წინააღმდეგ ამბოხებული ფარნაოზ და იულონ ბატონიშვილები ცდილობდნენ სამაჩაბლოში მცხოვრები ოსები მოკავშირეებად ექციათ. როგორც ირკვევა, სამეფო სახლის წარმომადგენლები ოსების გადმობირების მიზნით, წერილებსაც აგზავნიდნენ. მთავარმართებელ პავლე ციციანოვის მიერ 1804 წლის 31 მაისს, გორის მაზრის წინამძღოლის თავად შანშე ერისთავის სახელზე გაგზავნილ წერილში ვკითხულობთ: „...იმერეთში მყოფი უფლისწულებისაგან გამოგზავნილმა წერილებმა, შესაძლოა, ქართლის ოსებში არეულობა გამოიწვიოს, რისი თავიდან ასაცილებლად გთავაზობთ გამოიჩინოთ განსაკუთრებული სიფრთხილე, მით უმეტეს რომ

⁵ თარიღები მითითებულია იულიუსის კალენდრით (ძველი სტილით).

თქვენ ისედაც ვალდებული ხართ შეინარჩუნოთ სიმშვიდე თქვენთვის თავად-აზნაურობის საერთო გადაწყვეტილებით მინდობილ მაზრაში. ამ საქმეში წარმატების მიღწევის მიზნით, აღნიშნული ბარათის მიღებისთანავე აჯობებს გაემგზავროთ დიდი ლიახვის ხეობაში და თან გაიყოლოთ თავადები რევაზ და ზაზა მაჩაბლები. მათ ჩემგან მიღებული განაწესით ევალეზათ ოსებზე ყურადღების მიქცევა...” [AKAK, 1868:129/215].

შანშე ერისთავის სახელზე ციციანოვის მიერ გაგზავნილ წერილს წინ უსწრებდა მთავარმართებლის მიერ 1804 წლის 4 მაისს რევაზ მაჩაბლის სახელზე გაგზავნილი წერილი, სადაც პავლე ციციანოვი აღნიშნავს, რომ რევაზ მაჩაბლის ქვეშევრდომი ოსები კვლავ ჩადიან დანაშაულებრივ ქმედებებს და ამ საქმეში მათი მეპატრონის, თუ მონაწილეობა არა, მისი ხელშეწყობა იკვეთება. იგი აფრთხილებს მაჩაბელს, რომ თუ ყოველივე აღკვეთილიარ იქნება, მას ციმბირში გადასახლება ემუქრება [AKAK, 1868:556/1086].

ხელისუფლების მიერ გატარებული ღონისძიებების მიუხედავად, დიდი და პატარა ლიახვის, ასევე ქსნისა და მეჯუდის ხეობებში ჩამოსახლებული ოსების მხრიდან მოსახლეობის მარცვარბევა მაინც არ შეწყდა. 1807-1808 წლებში, დიდი ლიახვის ხეობაში ოსების მხრიდან დაუმორჩილებლობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი, შავი ჭირის გავრცელებასთან დაკავშირებით, ხელისუფლების მხრიდან დაწესებული შეზღუდვები იყო. რუსეთის ხელისუფლებამ ოსებთან ურთიერთობის ზომები გაამკაცრა. აიკრძალა ვაჭრობა. ოსებისათვის განსაკუთრებით მოთხოვნად პროდუქტს მარილი წარმოადგენდა. ხელისუფლების გადაწყვეტილებით დაინფიცირებული სოფლების სიახლოვეს გარკვეული რაოდენობის მარილი ჩაიტანეს. ეპიდემიის რისკის მქონე მოსახლეობას სპეციალური პირობების დაცვით შეეძლოთ გადაადგილება, პირუტყვის სამოვარზე ტარება და სხვ. მოეწყო სადებინფექციო შესაკვამლები, ხოლო ოსების ბარში ჩამოსვლის შეზღუდვის და ეპიდემიის გავრცელების პრევენციის მიზნით დიდი ლიახვის ხეობის სოფელ თამარაშენში საგანგებო კარანტინი დაწესდა. 1807 წლის დეკემბერში მთავარმართებელი გუდოვიჩი სახელმწიფო მრჩეველს ლიტვინოვს წერდა, რომ ახლომდებარე სოფლების ყველა მაცხოვრებელს მიეცათ უმკაცრესი გაფრთხილება - არ იქონიონ მიმოსვლა ოსებთან და შეწყდეს სხვადასხვა დანიშნულების ნივთების, თუ ბამბის მარილზე გაცვლითი ვაჭრობა [სოსიაშვილი, 2020:129-130]. ოსური მოსახლეობა, რომელიც საკარანტინო შეზღუდვების გამო უკმაყოფილებას გამოთქვამდა მაიორ ზაიცოვის მეთაურობით რუსულმა რაზმმა მორჩილებაში მოიყვანა [თოგოშვილი, 1969:9]. 1808 წლის 2 აპრილით დათარიღებულ წერილში მთავარმართებელი გუდოვიჩი პოლკოვნიკ ახვერდოვს აცნობებდა, რომ დაკავებული მეამბოხე ოსების ჩვენებით, ჯანყი დიდი ლიახვის ხეობის ქართულ და ოსურ სოფლებში იმ გარემოებით იყო გამოწვეული, რომ ოსურ სოფლებში გაჩენილი გადამდები ავადმყოფობის გამო, ოსებს ქართულ სოფლებში ჩასვლა ეკრძალებოდათ. მთავარმართებლის გადაწყვეტილებით, სურსათის და ტანსაცმლის შეძენის მიზნით ოსები ქართულ სოფლებში მხოლოდ მკაცრი კარანტინის პირობებით უნდა შეეშვათ [AKAK, 1869:219/393].

გახშირებული თავდასხმებისა და უმართავი სიტუაციის გამო, რუსულ ხელისუფლებას დიდი ლიახვის ხეობაში ჩამოსახლებული და სახაზინო უწყებაში გადასული ოსების მტკვრის ხეობის მეორე მხარეს გადასახლება ჰქონდა ჩაფიქრებული. მთავარმართებელ რტიშჩევის მიერ ვიცე-პოლკოვნიკ რენიერისადმი გაგზავნილ 1813 წლის 20 იანვრით დათარიღებულწერილში ვკითხულობთ: „მივიღე შიკრიკთა ესტაფეტით თქვენი ორი პატაკი და სრულად ვიწონებ თქვენ მიერ გაცემულ ყველა განკარგულებას, როგორც ქართლის სოფლებში მცხოვრებ სახაზინო და მემამულეთა საკუთრებაში მყოფ ოსებში მღელვარების ჩაცხრომის, ისე ოსეთის („ოსეთი“ პირობითი ტერმინია, იგულისხმება შიდა ქართლის მთიან ზოლში მცხოვრები ოსებით დასახლებული ტერიტორია-გ.ს.) ფარგლებს გარეთ მოზინადრეთათვის სრულიად რუსეთის

ქვეშევრდომობაში შესვლის შეთავაზების შესახებ... თქვენი მეორე პატაკის შესახებ გაცნობებთ, რომ მე სავსებით ვეთანხმები თქვენს წინადადებას ოსების მხრიდან ძარცვა-ყაჩაღობის და მკვლელობების აღსაკვეთად სახაზინო საკუთრებაში მყოფ ყველა ოსის ერთად შეყრის და გაზაფხულამდე მტკვარს იქით და შემდგომ უფრო მოშორებით გადასახლების თაობაზე და ყოველივე აღნიშნულის განხორციელება თქვენი კეთილგონიერი განკარგულებისთვის მიმინდვია, რათა ყოველივე შესაძლო გართულებების გარეშე შესრულდეს. ამასთან ერთად მოვითხოვ, წარმომიდგონოთ საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის აზრი იმის თაობაზე, თუ სად უფრო მოხერხებული იქნება საგაზაფხულოდ ოსთა მოშორებით დასახლება და თქვენც გთხოვთ წარმომიდგინოთ თქვენი მოსაზრება აღნიშნულის შესახებ. მემამულეთა საკუთრებაში არსებული ოსები თვით მემამულეებს გადაეცეს ხელწერილებით მასზედ, რომ ისინიც მოშორებით იქნებიან გადასახლებულნი და მათგან არანაირი მავნებლობა არ იქნება..." [AKAK, 1873:516/609].

დოკუმენტიდან ნათლად ჩანს, რომ ტერიტორიას, სადაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებული ოსები ცხოვრებდნენ რუსული ხელისუფლება მათ ისტორიულ საცხოვრისადარ მიიჩნევდა. რუსი ჩინოვნიკების აზრით, მთიდან შიდა ქართლის ბარში მიგრაცია მუდამოხე ოსებს შედარებით გაანეიტრალებდა.

რუსულმა ხელისუფლებამ, მოგვიანებით, ოსების გადასახლება მტკვრის მეორე მხარეს გადაიფიქრა. აღნიშნული იდეის განხორციელებას, შესაძლოა, ხელი შეეშალა „სამხრეთ ოსეთის“, ჯერ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული ტერმინის შექმნისათვის, შემდეგ კი ავტონომიური წარმონაქმნის ჩამოყალიბებისთვის. აქვე, უნდა ითქვას, რომ შიდა ქართლის მთიან ნაწილში ჩამოსახლებული ოსების დაუმორჩილებლობას და შეიარაღებულ გამოსვლებს ხელს უწყობდა ქართველი ფეოდალების მიერ დაწესებული გადასახადების ზრდა. ადგილი ჰქონდა ქართველი თავადების მხრიდან ოსების თურქეთში გაყიდვის ფაქტებსაც. ამას ადასტურებს არქიმანდრიტ დოსიეთოს ფიცხელაურის წერილი თავად გოლიცინისადმი, რომელიც 1812 წლით თარიღდება: „ოსები ოდითგან საქართველოს მეფეების და მათ მიერ განსაზღვრული თავადაზნაურობის უშუალო ხელქვეითები იყვნენ და იხდიდნენ მათ მიწებზე დაწესებულ გადასახადს. საქართველოს გუბერნიებად დაყოფის შემდეგ ისინი იმ ზოგიერთი თავადის ხელში აღმოჩნდნენ, რომელთა მხრიდან კავკასიისთვის ჯერაც გაუგონარ ძალადობას და სისასტიკეს განიცდიან. ეს არაადამიანური მფლობელები მათ ბავშვებს ართმევენ და ყიდიან, სტაცებენ ქონებას. ყოველივე ოსებს აიძულებთ ეზიზღებოდეთ ქართველები და მათი სარწმუნოება და ამავდროულად უბიძგებს მათ გაერთიანდნენ სხვა კავკასიელ ხალხებთან ხელისუფლების საწინააღმდეგოდ, რადგან ფიქრობენ, რომ რუსეთი თუ მათ დაეუფლება, ისინი კვლავ ქართველი თავადების ქვეშევრდომები გახდებიან და იგივე უბედურებაში აღმოჩნდებიან..." [AKAK, 1873:48-49/82].

დოსიეთოს ფიცხელაურის მიერ რუსი მოხელისადმი წარდგენილი ინფორმაცია, ჩვენი აზრით, გაზვიადებულია. ფიცხელაურთა საგვარეულოს წარმომადგენელი ქართველი სასულიერო პირი, რომელიც ქსნის ერისთავებთან (რომელთა საკუთრებაში არსებული ტერიტორიის მთიანი ზოლი ჩრდილოეთ კავკასიიდან ჩამოსახლებულ ოსებს ეკავათ), არცთუ სახარბიელო ურთიერთობაში იმყოფებოდა. იგი ცდილობდა რუსეთის ხელისუფლებისთვის ქართველ ფეოდალებსა და ოსებს შორის არსებული უთანხმოება კიდევ უფრო გაემძაფრებინა. დოსიეთოს ფიცხელაურის რეკომენდაციით, ქართველ თავადებს უნდა ჩამორთმეოდათ ოსი ეროვნების ყმები და სანაცვლოდ ყოველწლიურად დანიშნოდათ პენსია 1000 მანეთი ვერცხლით [AKAK, 1873:48-49/82].

რუსი მოხელეების ოფიციალურ წერილებში შიდა ქართლის მთიან ნაწილში, კერძოდ, დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე ოსების მხრიდან ადგილობრივ მოსახლეობაზე თავდასხმების შესახებ უამრავი ფაქტი გვხვდება. საქართველოში ჩამოსახლებული ოსებიდან, მხოლოდ დიდი ლიახვის ხეობის ზემო წელზე მცხოვრებნი როდი ძალადობდნენ მკვიდრ ქართველებზე. როგორც აღვნიშნეთ, ბარის სოფლებს რაჭის მთებში დასახლებული ოსებიც ესხმოდნენ თავს და ტყვედ წაყვანილ ადამიანებს ჩერქეზებს აყიდებდნენ. გენერალ-მაიორ სიმონოვიჩის დავალებით გრიგოლ წერეთელმა წედისის ხეობაში მცხოვრებ ოსებზე იერიში მიიტანა და მათი რამდენიმე წინამძღოლი ტყვედ აიყვანა [AKAK, 1873:515/608]. საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის მიერ 1815 წელს გამოცემულ განკარგულებაში, რომლის ადრესატია ვიცე-პოლკოვნიკი მიხეილ ერისთავი, აღნიშნულია, რომ დიდი და პატარა ლიახვის, აგრეთვე ქსნისა და მეჯუდის ხეობების ოსები საქონელს იტაცებენ, თავს ესხმიან და ხოცავენ მოსახლეობას. აღნიშნული საკითხების მოგვარების და წესრიგის დამყარების მიზნით გუბერნატორმა მიხეილ ერისთავს დავალება მისცა, რათა ზედამხედველობა გაეწია აღნიშნული ხეობებისათვის. გუბერნატორის განკარგულების 4-ე პუნქტში ვკითხულობთ: „დარწმუნებული ვარ რომ აღნიშნული ქმედებები ოსებში სისხლხორცეულად არის გამჯდარი, მაგრამ როგორც ჩემთვის ცნობილია, ადგილობრივი მემამულეები მეტად ავიწროებდნენ მათ ზედმეტი გადასახადებით...გამოიჩინეთ მეტი ყურადღება და სიმკაცრე, რათა არა მარტო თქვენ, არამედ არც ერთმა თავადმა ერისთავების გვარიდან და არც ერთმა მაჩაბლების გვარიდან ამიერიდან აღარ შეავიწროვოს ოსები ზედმეტი გადასახადებით, მით უმეტეს, აღარ მიყიდონ მათი ბავშვები თურქებს, აღნიშნულის თაობაზე პირადად აცნობეთ თავად მაჩაბლებს და ერისთავებს, და თუ მთავრობაში კვლავ შემოვა საჩივრები და თქვენი უყურადღებობის გამო ოსები კვლავ განაგრძობენ ძარცვა-ყაჩაღობას, თქვენ და ყველა თავადი ერისთავებისა და მაჩაბლების გვარიდან პასუხს აგებთ საკუთარი ქონებით“ [AKAK, 1873:519/612].

მთიან ნაწილში მცხოვრებ ოსთა დასახლებებში ხელისუფლების მხრიდან წესრიგის დამყარება რთული აღმოჩნდა. რუსი მაღალჩინოსნები ოსებთან მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ. 1830 წელს ჯავაში ოსების წარმომადგენლები (18 ადამიანი) სახელმწიფო მოხელეებს შეხვდნენ. მორჩილების დასტურად მთავრობამ ოსებისაგან 4 მძევალი აიყვანა. ასეთივე მოლაპარაკება ქემელთის ხეობის ოსებთან დაევალათ მაჩაბლებს, თუმცა, მათთან გამართულ დიალოგს შედეგი არ მოჰყოლია. რუსებმა 1830 წელს, ქემელთას ოსთა ბანდების დასამორჩილებლად სამხედრო ექსპედიცია ჩაატარეს. 1830 წლის 26 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში, რომელიც მთავარმართებელმა პასკევიჩმა სამხედრო მინისტრ ჩერნიშევს გაუგზავნა, აღნიშნულია, რომ რუსმა სამხედროებმა ქემელთას ხეობაში ციხე-სიმაგრე კოლაში ალყა შემოარტყეს ოსთა ორ ყაჩაღურ დაჯგუფებას. შეტევისას რუსებმა 4 მეზრძოლი დაკარგეს. დაიჭრა 18 ჯარისკაცი. მომდევნო შეტაკებაში რუსებმა მთლიანად გაანადგურეს ოსი კოჩეშვილის ცნობილი ბანდა. დაატყვევეს 1 ოსი მეზრძოლი. წერილში მითითებულია, რომ თავად ბარძიმ მაჩაბლის მიერ მოხდა მეორე, ქობისაშვილის ოსური ბანდის დაპატიმრება. სამხედრო ოპერაციის დროს გაათავისუფლეს ქობისაშვილის ბანდის მიერ წინა წელს დატყვევებული იმერელი, დაპატიმრებული ბანდის წევრები კი გორში გადაიყვანეს [AKAK, 1878 :362-363/302].

ოსების აგრესიაზე ადგილობრივი ქართველების მიმართ მიუთითებდა XIX საუკუნის 20-იან წლებში საქართველოში მყოფი გერმანელი მოგზაური ედუარდ აიხვალდი. მისი ცნობით: „ქართლი, რომლის ძველი დედაქალაქი გორი იყო, მაღალ ხელისუფლებას მცირე სარგებელს აძლევს. მას უფრო მეტი ხარჯი აქვს, ვიდრე შემოსავალი. ის იმსახურებს, რომ აქ სიმშვიდე აღდგეს, რაც ჯერ კიდევ ცოტა ხნის წინ ოსთა ყაჩაღობით განუწყვეტლივ ირღვეოდა. ახლა ოსებმა

თანდათან დაიწყეს ვაჭრობა და მეგობრული ურთიერთობა ქართველებთან და სომხებთან” [გელაშვილი, 2005:116].

როგორც გერმანელი მოგზაური წერს, ოსების თავდასხმებით განსაკუთრებით შეწუხებული ყოფილან ცხინვალში მცხოვრები ქართველები: „გორიდან ოცდაათიოდე ვერსზე ჩრდილოეთით, ცხინვალის იქითა მხარეს მთებში ოსები ცხოვრობენ. ახლა მათ ქალაქის მოსახლეობასთან ზავი და მშვიდობა აქვთ, რომლებსაც ადრე გაუთავებლად მარცვავენ და ხოცავენ” [გელაშვილი, 2005:116].

ოსების ადგილობრივ მოსახლეობაზე განხორციელებული თავდასხმები, ხალხურ მენსიერებას ისეთი ტერმინების სახით შემორჩა, როგორცაა: „ოსიანობა“, „ოსობა“, „ოვსობა“ [ითონიშვილი, 2002:208; სოსიაშვილი, 2002:10-11].

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

- berdzenishvili, n. (1940). *dok'ument'ebi sakartvelos sotsialuri urtiertobis ist'oriidan*, t'. I, tb. (ბერძენიშვილი, ნ. (1953). *დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან*, ტ. II, თბ.).
- gamqrelidze, b. (1996). *osebis gansakhlebis sak'itkhisatvis sakartveloshi, k'rebulshi: „osta sak'itkhi“*, a. bakradzisa da o. chubinidzis red. tb. (გამყრელიძე, ბ. (1996). ოსების განსახლების საკითხისათვის საქართველოში, კრებულში: „ოსთა საკითხი“, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ. თბ.).
- gelashvili, g. (1962). *giuldensht'edt'is mogzauroba sakartveloshi*, germanuli t'ekst'i kartuli targmaniturt gamostsa da gamok'vleva daurto g. gelashvilma, t'. I, tb. (გელაშვილი, გ. (1962). *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში*, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. I, თბ.).
- gelashvili, g. (1964). *giuldensht'edt'is mogzauroba sakartveloshi*, germanuli t'ekst'i kartuli targmaniturt gamostsa da gamok'vleva daurto g. gelashvilma, t'. II, tb. (გელაშვილი, გ. (1964). *გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში*, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ. II, თბ.).
- gelashvili, g. (2005). *eduard aikhvaldi sakartvelos shesakheb*, germanulidan targmna, shesavali da sadziebeli daurto gia gelashvilma, tb. gv. 116. (გელაშვილი, გ. (2005). *ედუარდ აიხვალდი საქართველოს შესახებ*, გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და საძიებელი დაურთო გია გელაშვილმა, თბ. გვ. 116).
- gvasalia, j. (1996). *shida kartli da osuri p'roblema*, k'rebulshi: „osta sak'itkhi“, a. bakradzisa da o. chubinidzis red. tb. (გვასალია, ჯ. (1996). შიდა ქართლი და ოსური პრობლემა, კრებულში: „ოსთა საკითხი“, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ. თბ.).
- goris sakhelmts'ipo ist'oriul-etnograpiuli muzeumi (g.s.i.e.m.)*. 8059, davtari I. (*გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი* (გ.ს.ი.ე.მ.). 8059, დავთარი I).
- goris sakhelmts'ipo ist'oriul-etnograpiuli muzeumi (g.s.i.e.m.)*. 8059, davt. I, gv. 56-57. (*გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი* (გ.ს.ი.ე.მ.). 8059, დავთ. I, გვ. 56-57).

- goris sakhelmts'ipo ist'oriul-etnograpiuli muzeumi (g.s.i.e.m.) 8059, davt. II, gv. 157. (გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გ.ს.ი.ე.მ.) 8059, დავთ. II, გვ. 157).
- dolidze, i. (1979). *kartuli samartlis dzeglebi, t'ekst'ebi gamostsa, shenishvnebi da sadziebeli dauro p'rop.* i. dolidzem, t'. VII, tb. (დოლიძე, ი. (1979). *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VII, თბ.).
- dolidze, i. (1985). *kartuli samartlis dzeglebi, t'ekst'ebi gamostsa shenishvnebi da sadzieblebi daurto p'rop.* i. dolidzem, t'. VIII, tb. gv. 363. (დოლიძე, ი. (1985). *ქართული სამართლის ძეგლები*, ტექსტები გამოსცა შენიშვნები და საძიებლები დაურო პროფ. ი. დოლიძემ, ტ. VIII, თბ. გვ. 363.).
- itonishvili, v. (2002). *nark'vevebi k'avk'asiis ist'oriidan*, tb. gv. 208. (ითონიშვილი, ვ. (2002). *ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან*, თბ. გვ. 208).
- taqaishvili e. (1972). ak'ad. e. *taqaishvilis arkivi*, tb. p. 12. (თაყაიშვილი ე. (1972). *აკად. ე. თაყაიშვილის არქივი*, თბ. გვ. 12).
- togoshvili, g. (1973). *sakartvelo-osetis urtiertoba XV_XVIII ss.* tb. (თოგოშვილი, გ. (1973). *საქართველო-ოსეთის ურთიერთობა XV_XVIII სს.* თბ.).
- togoshvili, g. (1969). *kartveli da osi khalkhebis urtiertoba 1801-1921 ts'ts'* tb. (თოგოშვილი, გ. (1969). *ქართველი და ოსი ხალხების ურთიერთობა 1801-1921 წწ.* თბ.).
- totadze, a. (1996). osebi kartul mits'a-ts'qalze, ts'ignshi: „osta sak'itkhi“, a. bakradzisa da o. chubinidzis red., gori-tbilisi. (თოთაძე, ა. (1996). ოსები ქართულ მიწა-წყალზე, წიგნში: „ოსთა საკითხი“, ა. ბაქრაძისა და ო. ჩუბინიძის რედ., გორი-თბილისი).
- topchishvili, r. (1997). *sakartveloshi osta chamosakhlebisa da shida kartlis etnoist'oriis sak'itkhebi*, tb. gv. 73-122. (თოფჩიშვილი, რ. (1997). *საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები*, თბ. გვ. 73-122).
- itonishvili, v. (2002). *nark'vevebi k'avk'asiis ist'oriidan*, tb. (ითონიშვილი, ვ. (2002). *ნარკვევები კავკასიის ისტორიიდან*, თბ.).
- k'ak'abadze, s. (1913). *tmogvelta gvaris ist'oriisatvis*, t'p., gv. 7. (კაკაბაძე, ს. (1913). *თმოგველთა გვარის ისტორიისათვის*, ტფ., გვ. 7).
- k'ek'elia, m. (1991). erek'le II-is ganchinebani samachablosi borot'mokmedebis aghsak'vetad, gaz. „sakartvelos resp'ublik'a“ #25, gv. 1. (კეკელია, მ. (1991). ერეკლე II-ის განჩინებანი სამაჩაბლოში ბოროტმოქმედების აღსაკვეთად, გაზ. „საქართველოს რესპუბლიკა“ #25, გვ. 1).
- megrelidze, i. (1986). sidzveleebi liakhvis kheobashi. t'. I, tb. (მეგრელიძე, ი. (1989). *ექვთიმე თაყაიშვილი*, თბ., გვ. 155).
- sakartvelos erovnuli arkivis saist'orio tsent'raluri arkivi*, pondi 1450, davt. 26, sab. 158. (საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1450, დავთ. 26, საბ. 158).
- sakartvelos erovnuli arkivis saist'orio tsent'raluri arkivi*, pondi 1446, sab. 1625. (საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 1446, საბ. 1625).
- sakartvelos erovnuli arkivis saist'orio tsent'raluri arkivi*, pondi. 226, sab. 5309. (საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი. 226, საბ. 5309).
- sakartvelos erovnuli arkivis saist'orio tsent'raluri arkivi*, pondi 229, # 52/66. (საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი 229, # 52/66).
- sosiashvili, g. (2007). osianoba da samachablo, ts'ignshi: „dziebani“, tb. (სოსიაშვილი, გ. (2007). ოსიანობა და სამაჩაბლო, წიგნში: „ძიებანი“, თბ.).

- sosiashvili, g. (2019). zhurulta sagvareulos ist'oriidan, *k'reb: eldar mamistvalishvili-80*, gv. 193-194. (სოსიაშვილი, გ. (2019). ჟურულთა საგვარეულოს ისტორიიდან, *კრებ: ელდარ მამისტვალიშვილი-80*, გვ. 193-194).
- sosiashvili, g. (2019). sopel arbos ist'oriidan, *masalebi sakartvelos soplebis ist'oriisatvis*, t'. I, tb., gv. 123-124. (სოსიაშვილი, გ. (2019). სოფელ არბოს ისტორიიდან, *მასალები საქართველოს სოფლების ისტორიისათვის*, ტ. I, თბ., გვ. 123-124).
- sosiashvili, g. (2019). osta sasamartloebi didi da p'at'ara liakhvis kheobebshi (XIX sauk'unis dasats'qisi), ivane javakhishvilis sakhelobis tbilisis sakhelmts'ipo universit'et'is kartul-osur urtiertobata sametsniero-k'vleviti tsent'ri, *V saertashoriso sametsniero k'onperentsia, masalebi*, tb., gv. 254-257. (სოსიაშვილი, გ. (2019). ოსთა სასამართლოები დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებში (XIX საუკუნის დასაწყისი), ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, *V საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, მასალები*, თბ., გვ. 254-257).
- sosiashvili, g. (2020). *sakartveloshi ep'idemiebis gavrtselebis ist'oriidan*, tb., gv. 129-130. (სოსიაშვილი, გ. (2020). საქართველოში ეპიდემიების გავრცელების ისტორიიდან, თბ., გვ. 129-130).
- sosiashvili, g. (2011). *nark'vevebi shida kartlis ist'oriidan*, tb. (სოსიაშვილი, გ. (2011). ნარკვევები შიდა ქართლის ისტორიიდან, თბ.).
- sosiashvili, g. (2002). osianoba da samachablo, *tskhinvalis sakh. universit'et'is asp'irant'ta da akhlagazrda metsnier-mushak'ta I sametsniero sesia, mokhsenebata tezisebi*, gori, gv. 10-11. (სოსიაშვილი, გ. (2002). ოსიანობა და სამაჩაბლო, *ცხინვალის სახ. უნივერსიტეტის ასპირანტთა და ახალგაზრდა მეცნიერ-მუშაკთა I სამეცნიერო სესია, მოხსენებათა თეზისები*, გორი, გვ. 10-11).
- orbéliani p'. (1981). *ambavni kartlisani*, t'ekst'i daadgina, shesavali, leksik'oni da sadzieblebi daurto e. tsagareishvilma, tb. (ორბელიანი პ. (1981). *ამბავნი ქართლისანი*, ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ.).
- bat'onishvili vakhush't'i, (1973). aghts'era sameposa sakartvelosa, *kartlis tskhovreba*, t'ekst'i dadgenili qvela dziritadi khelnats'eri mikhedvit s. qaukhchishvilis mier, t'. IV, tb. (ბატონიშვილი ვახუშტი, (1973). აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV, თბ.).
- khelnats'erta erovnuli tsent'ri*, pondi HD, sab. 14239. (*ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი*, ფონდი HD, საბ. 14239).
- khelnats'erta erovnuli tsent'ri*, pondi HD sab. 10664. (*ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი*, ფონდი HD საბ. 10664).
- japaridze, a. (1997). *kartvelta denatsionalizatsia XVII-XX sauk'uneebshi*, tb. gv. 379. (ჯაფარიძე, ა. (1997). *ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII-XX საუკუნეებში*, თბ. გვ. 379).
- АКАК, (1866). *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*. Под общ. ред. А. Д. Берже, т. I, Тиф. .стр. 581-582, №765; 766.
- АКАК, (1868). *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. II, Тиф.
- АКАК, (1869). *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. III, Тиф.
- АКАК, (1873). *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. V, Тиф.
- АКАК, (1878). *Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией*, т. VII, Тиф.
- Тогошвили, И. (1962). *История Осетии в документах и материалах (С древнейших времен до конца XVIII века)*, Составители: Г.Д. Тогошвили, И.Н. Цховребов, т. I, Цхинвали.